

**KONŠTRUKTIVIZMUS AKO FILOZOFIA
A SOCIOLOGIA VEDY: PROBLÉMY, MOŽNOSTI A LIMITY**

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SEDOVÁ, T.: Constructivism as a Philosophy and a Sociology of Science: Problems, Possibilities and Limits
FILOZOFIA 62. 2007, No 9, p. 750

The paper gives an analysis of the role of constructivism in post-positivist epistemology and in the philosophy of science. The role of constructivism is thus analyzed in the sphere of the sociology of cognition. The author gives a detailed interpretation of Berger's and Luckman's social constructivisms. Attention is paid also to the relationship between constructivism and so called "standpoint epistemology" and reflexivity. The author sheds light especially on the various characteristics of social determinacy of scientific knowledge.

Keywords: Constructivism – Standpoint epistemology – Reflexivity – Antirealism – Relativism – Sociology of cognition – Berger, L. P. – Luckman, T. – Social constructivism

Ako zosúladiť objektivizáciu presvedčenia (náboženského, literárneho, umeleckého, vedeckého etc.) so sociálnymi podmienkami jeho produkcie, s rozumnou a vernou spomienkou na prežívanie presvedčenia, ktoré je inherentné bytosti začlenennej a vtiahnutej do sociálnej hry? Len na účet dlhej a komplikovanej práce, ktorá je navyše skôr neviditeľná, než úspešná – zaujatím odstupom od objektu a následne prekonaním tohto odstupu prácou, ktorú na seba preberá objekt, a vzťahom k nemu, teda k predmetu vedeckej činnosti.

Pierre Bourdieu: *Scattered remarks*, 1999, p. 334 (preklad T. S.)

I. Návrat starého problému: spoločnosť a veda. Dnes už sotva niekto pochybuje o význame a dopade vedeckého poznania, techniky a technologických inovácií, ale ak akceptujeme Delantyho tvrdenie, že dnešné spoločnosti sú integrované skôr prostredníctvom komunikácie, než nejakou ideológiou alebo inštitúciou, tak je namieste reformulácia otázky o spojení medzi vedou a spoločnosťou. Demisia logického pozitivizmu, vývoj postštrukturalizmu, lingvistický a potom kognitívny obrat vo filozofii vedy rôznym spôsobom postihujú skutočnosť, že sa zrodili a posilnili pochybnosti o schopnosti vedy legitimizovať samu seba referenciou na nejaké nezávislé kritérium, nech už by to bolo to, čo je bezprostredne dané, objektívne fakty, epistemická či iná, napríklad nekognitívna, autorita, alebo transcendentná objektivita. Dnes situácia, zdá sa, vyzerá tak, že veda svoju legitimitu odvodzuje od spoločnosti a ňou ju aj potvrdzuje; a naopak, spoločnosť vo veku

nových informačných technológií a komunikačných prostriedkov bez vedy a jej produktov nemôže jestvovať, fungovať a de facto ani prežiť. Lenže príslub emancipácie prostredníctvom poznania a hesla *Vedenie je moc* nadobudli zoči-voči sociálno-politickým a ekologickým katastrofám a hrozbám nečakané výsledky a akúsi pachuť. Opätovne sa vynára staronový problém pomeru medzi prírodou a kultúrou, spoločnosťou a prírodou, mocou a poznaním, svetom vecí, artefaktov a svetom ľudí, hodnotami a faktmi, vedeckým poznaním, technológiou a politikou. „Ak budeme všeobecnejšie tematizovať pojem reflexivity a konštruktivistického myslenia, začneme chápať, ako sú prepojené veda a skúsenosť. Ak dnešné spoločnosti chápeme ako integrované prostredníctvom komunikácie..., závislosť spoločnosti od vedy, nevyhnutná na jej prežitie, bude veľká – a platí to aj naopak... dnes sa model poznania nedá izolovať od kultúrnej reprodukcie, lebo reflexivitu, ktorá je stredobodom kultúry, nemožno pochopiť bez odkazu na kognitívne štruktúry. Je to tak preto, lebo reflexivita je v podstate mechanizmom učenia, takže preniká naprieč oblasťami poznania, moci a ja“ ([4], 167; preklad T. S.).¹ To, čo sa pokladalo za dobre rozlíšiteľné a viac-menej separované, t. j. svet vecí, sféra prírodných súcien a svet ľudí, „tri odlišné registre hovorenia o svete, t. j. naturalizácia, socializácia a dekonštrukcia“ (B. Latour), sa dnes hybridizuje a „deň čo deň sa celá kultúra mieša s celou prírodou“ ([11], 13). Hoci nemusíme súhlasiť (a autorka týchto riadkov ani nesúhlasí) s Latourovým výkladom tzv. vedeckej a politickej reprezentácie exemplifikovanej na diele Boyla a Hobbesa, ktorí podľa jeho slov „vytvorili situáciu, keď sa radikálne separuje vzťah medzi reprezentáciou mimo-ľudských súcien a reprezentáciou ľudí, medzi arteficiálnosťou faktov a arteficiálnosťou politického telesa“ ([11], 43), predsa len so zreteľom na metamorfózy postavenia vedy v spoločnosti, na zmenu jej epistemickej autority nie je nezaujímavá jeho charakteristika moderného paradoxu založeného na hre transcendencie a imanencie, tak prírody ako aj spoločnosti, na odlíšení skúmania „práce očisťovania a sprostredkovania“ (B. Latour).

II. Hlavné trendy v postempiricistickej filozofii a metodológii vedy. Rozklad logického pozitivizmu znamenal v rovine sociálneho poznania spochybnenie možnosti zakotviť tieto disciplíny v epistemológii prírodných vied a rozpracovanie nových prístupov, najmä rekontextualizáciu a rekonštituovanie pôvodných predpokladov. Namiesto snahy zdôvodniť vedu na základe nejakého imanentného kritéria sa pristúpilo k skúmaniu štruktúrnych vlastností objektov tak, ako sú zachytené v jazyku, lenže pragmatický aspekt jazyka zaznamenal prevahu nad sémantikou a syntaxou, deskripcia a reprezentácia ustúpili do pozadia a pragmatický aspekt vysunul do popredia kontext vedy z perspektívy historiografie, psychológie, sociológie a sociálno-kultúrnej antropológie. No ambiguita a inherentná difúznosť kontextu spôsobila nevyhnutnosť štruktúrovať poznanie nelineárne ako dynamický proces a konfrontovať ho s podmienkami jeho produkcie. Výsledkom

¹ Taking up the notion of reflexivity and constructivist thinking more generally, we can begin to see how science and experience might be linked. If contemporary societies are seen as integrated through of communication... the dependence of society on science for its survival will be great, as will the reverse... The model of knowledge today is inseparable from cultural reproduction since reflexivity that is central to culture cannot be understood without reference to cognitive structures. This is because reflexivity is essentially a learning mechanism, and therefore cuts across the domains of knowledge, power, and the self.

krízy logického pozitivizmu boli vo filozofii vedy ústup od epistemologického fundacionizmu ako hľadania posledných nespochybniteľných tvrdení a začiatok nových pokusov, ako vysvetliť pomer medzi vedou a spoločnosťou. Hoci sa program logického empiricizmu vyčerpával, niektoré z jeho položiek, najmä Carnapova idea analýzy, idea redukcionizmu a naturalizmu, konvencionalizmus v kombinácii s pragmatizmom, sa transformovali do podoby súčasnej analytickej filozofie.

Postpozitivistická decentralizácia filozofie vedy, epistemológie aj metodológie prešla v rovine sociálnych vied postupne etapami lingvistického, pragmaticko-transcendentálneho, historicko-kritického a kognitívneho obratu. A v posledných dekádach uplynulého storočia sa rozšíril konštruktivizmus a nové varianty realizmu (napríklad Roy Bhaskar, A. Collier, R. Harré, M. Hollis, M. Hesse), resp. stúpenci nového realizmu sa snažia adaptovať niektoré aspekty konštruktivizmu (napríklad H. Putnam). S istou dávkou schematizácie a s rizikom neúplnosti možno povedať, že všetky naznačené paradigmatické zmeny boli výrazom úsilia založiť poznanie na epistemických základoch; kým pôvodne tu bola snaha zakotviť vedu na pôde faktov, lingvistický obrat sa zameril na štrukturálne vlastnosti objektov vyjadrených v jazyku; odtiaľ bol už len krok k skúmaniu pragmatiky textu a kontextu a potom sa pristúpilo k analýze sociálno-kultúrnej podmienenosti kontextu, k skúmaniu podmienok produkcie a distribúcie poznania. Po Kuhnovej práci *Štruktúra vedeckých revolúcií* sa postupne posúval akcent filozofie vedy od štruktúry poznania, jeho kritérií, problematiky pravdivosti poznania a jeho objektívnosti k formám jeho produkcie, distribúcie a reprodukcie. Namiesto prevažne normatívneho chápania epistemológie sa začal presadzovať deskriptívny prístup. Opis a charakteristika podmienok (sociálnych, kultúrnych, psychologických, historických a pod.) poznania a vedy sa udomácnil ako nová filozofia vedy a rozvíja sa epistemológia, ktorá už neaspiruje na to, aby predpisovala, ako by veda mala postupovať pri získavaní a formulovaní poznatkov. Treba poznamenať, že aj vo filozofii sociálneho poznania zohrávajú pozoruhodnú úlohu Quinove idey tak neurčitosti významu a nevymedziteľnosti referencie, ako aj holizmu v chápaní významu a presvedčení.² Treba tiež podčiarknuť, že idea reprezentácie, predpoklad súvislosti mysle, jazyka a skutočnosti, chápanie jazyka ako média reprezentácie nezávislej reality sa stali terčom útoku takmer všetkých paradigmatických zmien, nech už ide o postštrukturalizmus, historicko-kultúrny či sociálny kriticizmus, neopragmatizmus, alebo konštruktivizmus. Predstava, že medzi štruktúrou jazyka, ktorý reflektuje mentálne kognitívne reprezentácie, a mimojazykovou realitou existuje nejaký korešpondenčný vzťah, sa radikálne spochybnil a prinajmenšom uvoľnil (J. Habermas, R. Rorty, D. Davidson, N. Goodman a i., ktorí výrazne ovplyvnili aj filozofiu sociálneho poznania a metodológiu). Aj metodológia ako množina pravidiel, ktoré majú reglementovať činnosť vedca, sa modifikovala a orientovala sa na analýzu rozmanitých kognitívnych paradigiem a ich utváranie. Filozofia vedy vykročila zo zovretia logiky a nadviazala tesnejšie spojenie s dejinami vedy, sociológiou, etnografiou aj psychológiou vedy. Tematický posun ťažiska bádania podmienilo najmä dnes už kultové dielo T. Kuhna a jeho výsledkami sú medzi inými napríklad Foucaultov diskurz, rozličné podoby konštruktivizmu, Fullerova sociálna epistemológia, sociálny kriticizmus Pierra Bourdieua. Sociálna epistemológia sa líši od empirického bádania sociológie vedenia svojím konceptuálnym a normatívnym

² Pozri napríklad úvod s názvom *Empiricism, Indeterminacy* a kapitolu *Interpretation and Indeterminacy and the Social Sciences* in [2].

prístupom k analýze relevantnosti sociálnych vzťahov, inštitúcií, záujmov pre produkciu poznania a vedeckých presvedčení a krúži nolens volens okolo otázky, či poznanie treba chápať individualisticky, alebo skôr ako sociálnu aktivitu. Naturalizovaná epistemológia, feministická epistemológia, Kuhnovo líčenie zmien vedeckých teórií a tzv. silný program v sociológii vedy v mnohom inšpirovali sociálnu epistemológiu, ktorá sa venuje skúmaniu takých presvedčení, akými sú potvrdzovanie hypotéz, autorita expertných skupín, konsenzus, spoločne akceptovaný význam a múdrosť na rozdiel od presvedčení konštituujúcich poznanie prvého rádu, zdôvodnené prostredníctvom skúsenosti alebo racionalitou, epistemickými kritériami individuálneho subjektu. Spomenuté vplyvy motivovali predovšetkým prehodnotenie evidencie v poznaní.

III. K ideí sociálnej podmienenosti vedeckého poznania. Od 1980 sa vykryštalizovalo niekoľko dominantných prúdov vo filozofii vedy, medzi ktorými prislúcha významné postavenie sporu konštruktivismu a realizmu. Pri spätnom pohľade na tematické pole, prístupy a postoje jednotlivých postpozitivistických koncepcií filozofie vedy, predovšetkým sociálnych vied, možno identifikovať nasledujúce charakteristické znaky, ktoré sa pripisujú vedeckým presvedčeniam: Poznanie je sociálno-kultúrne, historicky situované a podmienené; odmieta sa absolútny pojem pravdivosti a pravdivosť sa relativizuje; ustupuje sa od požiadavky neutrality vedy; podčiarkuje sa konštitutívna úloha teórie; prizvukuje sa sociálny kontext poznania; vychádza sa z epistemologickej neurčitosti a antifundacionalizmu; odmieta sa fyzikalizmus; akcentuje sa antiredukcionizmus, kontingencia a antiesencializmus; skutočnosť, či už prírodná, alebo sociálna, sa interpretuje ako ľudský artefakt; oslabuje sa autonómna disciplinarita v prospech interdisciplinarity.³ Iný prístup rozlišuje v postpozitivistickej orientácii filozofie vedy tri základné pozície: súčasné verzie empiricizmu, najmä jeho konštruktivistické podoby; novokantovské verzie sociálneho konštruktivismu; vedecký realizmus. Tieto prístupy sú reakciou na logický model filozofie vedy s jej dominantnou orientáciou na logiku explanácie, zdôvodňovania a štruktúru teórie, pričom táto reprezentatívna tradícia sa vinie od R. Carnapa a C. Hempela až k E. Nagelovi.

Ak sa vrátíme k spomenutým charakteristickým črtám a východiskám súčasnej filozofie vedy, ktoré nemusia byť súčasne prítomné v jednotlivých koncepciách, resp. sa môžu navzájom prelínať, možno ich interpretovať, ako tvrdí G. Delanty, podvojne: jednak ako výraz krízy sociálnych vied spôsobenej epistemologickou transformáciou, jednak ako príznak postupujúcej tranzície. Delanty píše: „Bolo by predčasné hovoriť, čo sa zrodí zo súčasnej reorientácie sociálnych vied, a preto bude zmysluplnejšie chápať tieto predpoklady ako odkazy určené filozofii sociálnych vied dvadsiateho storočia“ ([5], 369).⁴ Ak to stručne zrekapitulujeme: poznanie je historicky zakotvené a kultúrne sprostredkované. Nejde o nič viac a o nič menej než o prostý fakt, že vedecké poznanie nie je proti dejinám imunizované, je historicky a sociálne podmienené a špecifické. Táto idea napriek všetkým odlišnostiam je spoločným menovateľom rozličných súčasných postpo-

³ Bližšie charakteristiky týchto znakov a inovovaných predpokladov filozofie sociálneho poznania pozri in: ([5], 366).

⁴ It would be premature to say what will emerge out of the current reorientation of the social sciences and, therefore, it makes more sense to see these assumptions as representing the legacy of twenty-first century philosophy of social science.

zitivistických skúmaní sociálnych vied. Na ilustráciu možno uviesť takých radikálne odlišných autorov, akými nepochybne sú M. Foucault a T. Kuhn. Podľa prvého z nich poznanie sa stelesňuje v epistémach, v diskurze, a podľa druhého z nich v paradigmatách, no spája ich myšlienka nesúmerateľnosti či ideových ruptúr alebo revolučných zmien paradigmy, ktoré boli vyvolané nekognitívnymi, neepistemickými činiteľmi. Hoci mnohí myslitelia s nesúmerateľnosťou nesúhlasia, do obehu myslenia ako infúzia prenikla a udomácnila sa v ňom všeobecná akceptácia sociálno-historickej podmienenosti vedeckého poznania.

IV. Základné interpretácie sociálnej determinácie vedy. Sociálna podmienenosť, skúmanie toho, aké a ako sociálne faktory determinujú vedecké poznanie a ako doň intervenujú, má rozmanité podoby; stanovovanie cieľov výskumu je rozhodne aj sociálne určené a veľkú úlohu pri tom zohrávajú technika a technológia, ktorých potreby predznamenávajú smerovanie mnohých empirických prírodných vied. Napríklad vonkoncom nie je vecou náhody či vecou autonómneho kognitívneho vývinu to, že fyzika pevných látok a výskum rakoviny majú v spektre vedných disciplín aj čo do počtu výskumníkov väčšie zastúpenie než napríklad astrofyzika, čo len reflektuje priority vednej politiky. Napokon aj tzv. Rámcové programy EK, tzv. vertikálne a horizontálne priority a ich kopírovanie na úrovni národných vedných politik EÚ, sú svedectvom toho, ako a kto formuluje priority a ciele vedy. Iný aspekt sociálnej podmienenosti vedeckého poznania predstavujú etické hodnoty, ktoré majú regulovať vedecký výskum. Etická dimenzia vedeckého bádania je páľčivým problémom najmä dnes v spojitosti s génovým inžinierstvom a biotechnológiami, čo púta záujem nielen expertnej, ale aj laickej verejnosti. Aj otázky experimentovania so zvieratmi sú predmetom etických diskusií a v mnohých krajinách sú reglementované legislatívou. Požiadavka informovaného súhlasu je kategorickým morálnym imperatívom pre výskumy, ktorých objektom sú ľudia, a to dokonca aj vtedy, keď explicitné vyžadovanie tohto súhlasu môže skresliť výsledky výskumu, napríklad pri dotazníkovej metóde alebo pri štruktúrovanom rozhovore s respondentom. Tieto podoby sociálnej podmienenosti poznania sú spojené s morálnou filozofiou, vednou politikou a líšia sa od sociálnej determinácie epistemických štruktúr. A práve kuhnovské chápanie vývoja vedy nasmerovalo pozornosť na to, ako sociálne činitele intervenujú do obsahu vedeckých presvedčení. Racionalistický obraz vedeckého bádania, v ktorom výber hypotéz, teórií, konceptuálnych schém závisí od dostupnej evidencie a dobrých dôvodov na ich akceptáciu, vystriedalo skúmanie toho, ako vznikajú isté vedecké presvedčenia, pričom namiesto evidencie sa začalo so skúmaním takých sociálnych faktorov, akými sú napríklad profesijné záujmy, rodová predpojatosť, nekognitívne činitele, napríklad prestíž, neepistemická autorita, zisk, resp. iné benefity a pod.

Od roku 1970 sa realizovali v naznačenom duchu mnohé bádania, spomedzi ktorých spomeňme aspoň analýzu Paula Formana (1971) o vzostupe kvantovej mechaniky v Nemecku medzi dvomi vojnami, v ktorej rozobral zmeny v ideovej klíme, keď sa lavínovito šírili kultúrno-historický pesimizmus a iracionalita, nechutť voči autorite vedy ako stelesneniu racionality, čo vytvorilo živnú pôdu pre to, aby aj vedci modifikovali svoju ideológiu preferujúcu kauzalitu; v snahe reštaurovať svoj otrasený sociálny status fyzici akcep-

tovali kvantovú mechaniku, tento antipód klasickej mechaniky s jej chápaním kauzality.⁵

Vplyvným etablovaným prístupom pri skúmaní sociálnej determinácie vedy je tzv. silný program sociológie poznania, ktorého reprezentanti sú napríklad D. Bloor a B. Barnes. Podľa Bloora jediným plauzibilným objasnením je analýza vedeckých presvedčení na základe záujmov a evidencia, nech už interpretovaná popperovsky, alebo baysiánsky, je mytologickou fikciou. Hoci Bloor miestami zmierňuje svoju dikciu a tvrdí, že to, čo sa žiada, je len kontextualizácia pojmov evidence, kauzality, fakticky to znamená vziať do úvahy donucujúcu silu diskurzu o kauzalite a evidencii, a nie akceptáciu v zmysle reálnej kauzácie so zreteľom na konštituovanie obsahu presvedčení. Pestovať vedu o vede značí podľa silnej verzie sociológie poznania preskúmať, ako veda samotná explikuje svoje postupy a formulovanie presvedčení. Bloor uvádza štyri zásady: 1. zásada kauzality: Každé vedecké presvedčenie treba objasniť prostredníctvom jeho príčiny, ktorá presvedčenie zapríčinila; 2. zásada nestrannosti: Treba vysvetliť každé presvedčenie bez ohľadu na jeho pravdivosť alebo nepravdivosť, racionalitu či iracionalitu; 3. zásada symetrie: Rovnaký druh, štýl vysvetľovania treba aplikovať tak na pravdivé, ako aj na nepravdivé, na racionálne aj na iracionálne presvedčenia; 4. zásada reflexivity: Každú zásadu musí teória vzťahovať aj na seba samu. V súvislosti s chápaním povahy kauzality treba poznamenať, že príčiny sa stotožňujú s dôvodmi.

Aj bádanie odohrávajúce sa za zavretými dverami vedeckých laboratórií stimulovali a podnietili analýzy sociálnych faktorov ako determinujúcich činiteľov obsahu vedeckých presvedčení. Nepochybne k najpozoruhodnejším prácam v tejto oblasti patrí dielo *Laboratory Life* od B. Latoura a S. Woolgara (1979), v ktorom skúmajú okolnosti a priebeh objavu, resp. konštruovania thyrotropínu TRF(h), vzácnej látky, ktorú produkuje hypothalamus a ktorá zohráva mimoriadnu úlohu v endokrinnnej sústave. TRF(h) spúšťa produkciu hormónu thyrotropín v podmozgovej žľaze a tento hormón spätne reguluje thyroid, ktorý kontroluje rast, dozrievanie a metabolizmus. Latour a Woolgar analyzovali postup Andrewa Schallyho a Rogera Guillemina, ktorí dostali za izolovanie substancie TRF(h) Nobelovu cenu. Látku izolovali nezávisle a pracovali s mozgami odlišných zvierat (Shally s mozgami oviec a Guillemin s mozgami ošípaných). Problém však spočíva v tom, že hoci sa vypracovali rozličné postupy izolovania tejto látky, nejestvuje nijaký kruciálny test definitívne potvrdzujúci jej prítomnosť, existenciu. Vie sa, že v hypotalame jestvuje substancia s chemickou štruktúrou pyroGlu-Hispro-NH₂, ktorá uvoľňuje hormón hypofýzy tyreotropín. Existencia faktu spočíva na akceptácii nejakej zvláštnej izolácie, na istom postupe vzorky. Keďže nemáme k dispozícii jednoznačný test izolovania tejto vzorky, jestvovanie látky musí byť prijaté ako výsledok testovania, z čoho potom Woolgar a Latour vyvodzujú, že látka TRF (h) nie je objavom, ale konštrukciou. TRF(h) jestvuje vtedy a len vtedy, ak sa akceptuje vzorka B, a akceptácia B je výsledkom sociálneho vyjednávania. Jednoducho, bez testu by sme nemali látku a uznanie jej existencie určuje to, aký test vzorky akceptujeme. Nezávisle od testu nemáme dôvod tvrdiť, že substancia TRF (h) skutočne jestvuje, takže táto látka je konštrukt.⁶

Relevantným príspevkom k tematizácii a výskumu sociálnych faktorov vo vede je aj

⁵ Bližšie pozri ([3], 443) a P. Forman.: Weimar culture, causality and quantum theory. In: *Historical Studies in the Physical Sciences* 3, 1971, pp. 1 – 115.

⁶ Kritiku tohto postupu pozri in ([3], 445 – 446).

feministická filozofia vedy, najmä do tej miery, do akej sa snaží zosúladiť objektivitu vedy s jej sociálnymi a kultúrnymi obmedzeniami (napríklad H. Longino). Longino sa venuje otázke pôvodu evolučne podmieneným rozdielom mužského a ženského správania, ktoré presahuje do dnešných podôb života a politiky s dominanciou mužov. Predstava o mužoch ako lovcoch a o ženách ako zberačkách a s tým spojené diferenciacie sú podľa Longino základom biologickej a sociálnej evolúcie, pričom prostredníctvom prípadových štúdií argumentuje, že náš biologický a sociálny vývoj vychádzajú z obrazu ženy-zberačky. Evidenciu pre toto tvrdenie hľadá v správaní primátov, v etnografických a antropologických výskumoch súčasných spoločností žijúcich na úrovni doby kamennej, fosílnych nálezov nástrojov. Pravdaže, to všetko sú diskutabilné a spochybniteľné argumenty a indicie a lekcia, ktoré vyplývajú z tohto prístupu, demonštrujú, že hodnoty, ktoré vyznávame, interferujú pri výbere vedeckých koncepcií. Dovedené do dôsledkov to však značí aj to, že predpojatosti, napríklad rodovej, genderovej, sa nedá vyhnúť. Ten, kto sa domnieva, že nástroje vynašiel muž, bude nájdený pazúrik interpretovať ako nástroj na lov, nie ako nástroj na prípravu potravy, a od toho bude závisieť aj pohľad na evolúciu človeka.

Okrem uvedených prístupov, artikulujúcich, ako sociálne činitele pôsobia na utváranie vedeckých presvedčení, jestvujú aj iné formy expanzie sociálneho do vedy, reprezentované napríklad úsilím zdokonaľiť vedecké poznanie tak, aby veda zohľadňovala aj marginalizované skupiny, minority, ich potreby a špecifiká, obchádzanú a zamlčivanú problematiku. Napríklad v mnohých sociálnopsychologických aj medicínskych výskumoch sú vo vzorke prevažne muži a špecifické rozdiely medzi pohlaviami, ktoré sú významné napríklad pri terapii, sa neberú do úvahy (príkladom sú napríklad kardiovaskulárne ochorenia, príčiny a terapia infarktu, výskumy stresu, distribúcia istých ochorení v populácii, ale napríklad aj vývoj morálneho usudzovania, priestorovej predstavivosti; jestvuje napríklad prevaha evolučne biologických, sociobiologických, psychologických výskumov agresivity, ale altruistické správanie je celkom v ich tieni). Táto stránka sociálnej podmienenosti vedy sa tiež spája s feministickou filozofiou vedy, s feminizmom rovnosti príležitostí aj feminizmom rodových rozdielov, pričom má silný politický podtón. Od vedy, ktorá nie je len kognitívnym procesom, ale aj inštitucionalizovanou profesiou, sociálnou inštitúciou, sa požaduje, aby akceptovala a explikovala diverzitu, reflektovala rozličné podoby zaujatosti tak pri formulovaní problémov, ako aj pri ich riešení. Dôraz na rozmanitosť a pluralitu sa potom premieta aj do formovania nových výskumných tém a problémov, adekvátnejšie reagujúcich spoločenské výzvy, záujmy a potreby.

V. Reflexivita ako kľúčový znak sociálneho poznania. Vo filozofii sociálnych vied sa doposiaľ vykryštalizovali nasledujúce pozície: reflexivita, teória racionálneho rozhodovania, epistemológia perspektívy (tzv. standpoint, stanoviska), konštruktivizmus, kognitívizmus, nový realizmus. Pre naše potreby si všimneme len reflexivitu a standpoint epistemológiu, ktoré majú bezprostredný dosah a priamy vplyv na konštruktivizmus v sociálnom poznaní. Reflexivita, ktorá sa udomácnila v sociálnovednom poznaní, znamená jednoducho to, že vedec/kyňa sa explicitne zaoberá svojou úlohou v procese produkcie poznania a táto úloha je prejavom potreby nájsť orientáciu vo svete. Reflexivita je reakcia na prístup, podľa ktorého sociálna veda je síce situovaná v historickom a sociálno-kultúrnom prostredí, ale vďaka vedeckej metóde si udržiava istý dištanc od sociálneho

sveta. Svet, tak, ako ho prezentuje veda, sa zdá byť konštruovaný inak, než ho vidí každodenné poznanie. Reflexivita, najmä v prácach P. Bourdieua, neredukuje vedecké poznanie na každodenné poznanie (napríklad *Logika praxe*); pre neho je reflexivita nástrojom na záchranu autonómie vedy. No radikalizovaná podoba reflexivity, tak, ako ju artikulujú niektoré feministické koncepcie, popiera zásadný rozdiel medzi každodenným a vedeckým poznaním. Medzi týmito pólmi stojí sociológia A. Giddensa, pre ktorého je reflexivita síce črtou každodennej skúsenosti (tzv. reflexívne monitorovanie konania) a mimovedeckého poznania, ale vo vede nachádza svoj vystupňovaný a systematizovaný prejav. Giddens pokladá reflexivitu za výsostný znak modernity, ktorý však, pokiaľ ide o získavanie poznania, paradoxne, ako nezamýšľaný dôsledok „podkopáva rozum“. „Reflexivita modernity, ktorá je priamo spojená s nepretržitou tvorbou systematického sebezoznání, nezpevňuje vzťah medzi expertným vedomím a vedomím, jež při své činnosti používají laici. Vědění, které formulují odborní pozorovatelé, se (po částech a mnoha různými způsoby) připojuje k předmětné oblasti, a tak ji (rámcově, ale také v praxi) mění. Není to totéž, jako když v mikrofyzice intervence pozorovatele mění to, co je zkoumáno“ ([8], 45).⁷ Koncepcie filozofie a epistemológie vedy vychádzajúce z epistemológie stanoviska, t. j. z názoru, že smerovanie a normatívne inštrukcie veda preberá z externého prostredia, nezaprú svoju ideovú spriaznenosť s marxizmom, ktorý vychádzal z triednej determinácie poznania a jeho nespochybniteľného ideologického zafarbenia, ktoré implicitne alebo explicitne artikuluje triedne záujmy. Túto stránku zreteľne sformuloval a dôkladne rozvinul napríklad G. Lukács.

Podčiarknuté a zrátané, epistemológia hľadiska, perspektívy tvrdí, že pravda je relatívna a poznanie nikdy nie je neutrálne, ale vždy reflektuje stanovisko a perspektívu poznávajúceho subjektu. Prirodzene, epistemológia stanoviska, perspektívy predstavuje široké spektrum: rasa, rod (gender), trieda, expertná skupina a pod. K najvplyvnejším patrí feministická standpoint epistemológia, ktorá siaha od silnej verzie, pre ktorú také epistemické hodnoty vedy ako objektivita, metóda, pravda, neutralita reprezentujú maskulínne hodnoty a vedecké poznanie je prejavom androcentrizmu a ktorá postuluje ženskú svojbytnú skúsenosť, až po slabú verziu, ktorá nepopiera objektivitu a zahrnuje reflexivitu. Napriek jej rozličným podobám spája feministickú filozofiu vedy pokus nechať zaznieť hlasy a druhy ľudskej skúsenosti, ktoré boli vylúčené z inštitucionalizovaného kanonizovaného poznania a z toho čo feministické teoretičky označujú ako androcentrické a maskulínne.

Feministická filozofia vedy je prienikom feministických štúdií a filozofie vedy, pričom vychádza z kritiky logického empirizmu a z asimilácie niektorých ideí Quinovej naturalizovanej epistemológie, holizmu a motívov P. K. Feyerabenda (metodologický anarchizmus) a T. Kuhna. Kým v sedemdesiatych rokoch minulého storočia prevládal prístup sociologický, dominovala sociológia vedy, ktorá skúmala malé zastúpenie žien vo vede, vertikálnu a horizontálnu segregáciou, neskôr sa skúmanie posunulo v smere artikulácie a kritiky androcentrického zamerania vedeckého výskumu a poznania, ktoré sa exemplifikovalo na primatológii, biológii a psychológii, ale aj na archeológii. Ak prijme Hardingovej taxonómiu feministickej filozofie, identifikujeme tri pozície: epistemológiu standpointu, epistemológiu empiricizmu a epistemológiu postmodernizmu. Primárny-

⁷ Pozri aj kapitolu Reflexivita modernity in ([8], 39 – 45).

mi zdrojmi týchto prúdov v rámci feministického skúmania vedy sú marxizmus, psychoanalýza a postmodernizmus. V 80-tych rokoch sa feministická kritika veda zamerala na analýzu a deskripciu pohlavného dimorfizmu a sexuálnych diferencií, na aplikáciu a integráciu pojmu *gender* do bádania so zreteľom na obsahovo-tematické zameranie vedeckého bádania jednotlivých vedných odborov a interpretovala androcentrické východiská a predpoklady, ktoré intervenujú pri generovaní hypotéz, pri výbere vedeckých programov, modelov, teórií, konceptuálnych schém.

Otázka, čo konštituuje fakt, jeho ontologický status a ako to súvisí s tzv. zdravým každodenným rozumom, na jednej strane a problematika objektívnosti s akcentom na sociálnu podmienenosť vedeckých praktík na strane druhej sa dostala do centra pozornosti feministickej filozofie vedy v posledných desaťročiach uplynulého storočia. Od problému zdôvodňovania obsahu reprezentácií sa prešlo k analýze otázky: Čo je dobrá explánácia?

Digresia k reflexivite, k epistemológii hľadiska, k feministickej filozofii vedy a ich stručná charakteristika neboli samoučelné, lebo práve tieto prístupy sa prelínajú s konštruktivismom.

VI. Miesto konštruktivismu vo filozofii vedy. Pokiaľ ide o konštruktivismus vo filozofii vedy, treba ho odlíšiť od konštruktivismu v matematike a logike. Domovské právo má predovšetkým v intuicionizme L. E. J. Brouwera, A. Heytinga a v konštruktivistickej logike P. Lorenzena. Podľa intuicionizmu matematické štruktúry a entity jestvujú len potiaľ, pokiaľ máme k dispozícii operácie ich konštruovateľnosti. Ideovými inšpiráciami sú v tomto prípade Kantove idey syntetickej schémy a priori a nazeracích foriem.⁸ Na formovanie a základné idey konštruktivismu v sociálnom poznaní, ak abstrahujeme od konštruktivismu a jeho zdrojov v matematike a logike, mali nepochybne vplyv okrem I. Kanta aj G. Berkeley, E. Cassirer, M. Weber a J. Piaget.

Konštruktivismus má aj vo filozofii vedy rozličné podoby a vo svojej silnej verzii tvrdí, že poznanie, ktoré produkuje veda, je výtvorom vedcov, vedeckej komunity, a nie odrazom, resp. niečím jestvujúcim nezávisle od jazyka a kognícií. Napríklad aj DNA, to ako prezentujeme jej zloženie, je výsledkom stelesňujúcim praktiky, a nie odrazom nejakej nezávislej objektívnej štruktúry tejto látky. Konštruktivismus má ambíciu analyzovať proces, v ktorom vedci vytvárajú teórie a realizujú experimenty. Jeho stúpenci na základe svojich sociologických a etnografických skúmaní tvrdia, že vedecké praktiky nie sú podriadené nijakej normatívnej objektívnej metóde; v tomto bode si konštruktivismus podáva ruku s relativizmom. Spochybňovaním úlohy empirickej evidencie a racionality sa zase zblíži s pozíciou antirealistov a antiracionalistov. Lenže samotný konštruktivismus, zväčša zlučiteľný so standpoint epistemológiou a reflexivitou, nie je homogénny, nediferencovaný prúd, ale člení sa do niekoľkých prúdov. Navyše, ak berieme do úvahy, že postempiricistický vývoj v sociálnych vedách v dvadsiatom storočí akceptoval epistemologickú presupozíciu, podľa ktorej veda sama si konštituuje svoje objekt bádania a realita je reprezentovaná sprostredkovane – tento predpoklad bol jadrom Kantovho transcenden-

⁸ Podrobný výklad pojmov konštrukcie, konštruovateľnosti a jeho podoby v nemeckom idealizme od Kanta až po Wittgensteina a v matematike pozri in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Hrsg. Joachim Ritter und Karlfried Gründer, Bd.4. Basel Stuttgart: Schwabe Co Verlag 1976, S. 1009 – 1019, heslá Konstruierbarkeit, Konstruktion.

talizmu, ale nájdeme ho aj u Poppera v jeho kritike indukcie –, tak aj logickí pozitívi, ktorí chápali význam konvencionalisticky, majú blízko ku konštruktivismu. Lenže tieto podoby konštruktivismu nezahŕňujú reflexívu, ktorá je príznačnou črtou jeho súčasných podob. Rozdiel je aj v tom, že kým kritický racionalizmus aj logický empirizmus uznávali svet sám osebe, súčasný konštruktivismus nielen že pokladá sociálny svet za výtvor aktérov, ale navyše popiera aj normatívny charakter konštrukcií.

VII. K sociálnemu konštruktivismu. Podľa G. Delantyho sa rozlišujú tri relevantné podoby konštruktivismu: sociálny konštruktivismus, sociálny alebo vedecký konštruktivismus a radikálny konštruktivismus.⁹ K reprezentantom názoru, že sociálna realita je konštruovaná svojimi aktérmi, že nie je zrkadlením sveta mimo ich činnosti, patria P. Berger a T. Luckmann, ktorých pozíciu označuje Delanty za sociálny konštruktivismus. Tento kľúčový koncept rozpracovali vo svojej knihe z roku 1966 *Sociálna konštrukcia reality* s podnadpisom naznačujúcim skôr ambície autorov – Rozprava o sociológii poznania.¹⁰ O sociálnom svete jednoducho predpokladajú, že je kontinuálne utváraný ľuďmi v procese produkcie a reprodukcie ich života a podmienok. Sociálny konštruktivismus v tejto modifikácii tematizuje tézu, že realita je produkovaná sociálne a sociológia vedenia musí analyzovať spôsoby tohto konštituovania. Dvojica autorov sledovala podvojný zámer; naznačiť možnosti výskumu v rámci paradigmy akcentujúcej sociálnu realitu ako konštrukciu a referovať na inšpiratívne zdroje klasikov sociológie, ktoré možno pri realizácii hlavnej intencie sociológie vedenia využívať. Vzhľadom na skutočnosť, že kniha uzrela svetlo sveta počas amerického obdobia činnosti autorov v r.1966 a český preklad až v roku 1999, nie je nezaujímavé porovnať intenciu tohto diela s postmodernými snahami vykladať realitu ako lingvistický konštrukt, prípadne ako text, aby vysvitlo, že Bergerovi ani Luckmannovi nejde o takéto konštruovanie reality, ktorej existencia závisí od jazykovej aktivity. Na druhej strane je však tendencia vykladať sociálnu realitu s dôrazom na jej objektivitu a zároveň na jej podmienenosť a viazanosť na ľudskú činnosť, pričom sa tvrdí, že svet sa skladá z mnohých realít (ide o pozoruhodnú paralelu s Cassirerom, s jeho tézou o pluralite svetov tvorených symbolmi, hoci treba uviesť, že E. Cassirer sa nikde nespomína), neodškriepiteľne spojená s funkciami jazyka a s jeho schopnosťami reprezentovať. Tento aspekt pokladám vzhľadom na dnešné diskusie o povahe sociálnej reality (napríklad J. Searle) za jeden z najpozoruhodnejších.

VIII. Subjektívny význam a pluralita objektívnej reality. Autori jasne artikulujú svoj zámer a odkazujú na ideové zdroje tak kontinentálnej, ako aj anglosaskej sociologickej i filozofickej tradície. Za predchodcov sociológie vedenia, ktorú označujú za empirickú disciplínu sociológie, ktorá sa má zaoberať podobami nesystematizovaného vedenia, jeho spätosti s realitou a formami jej produkovania, označujú K. Marxa F. Nietzscheho, M. Schelera, a najmä fenomenológiu A. Schütza. K nim sa priradujú K. Mannheim, K. Stark, W. Dilthey, R. Merton, T. Geiger. Autori upozorňujú, že sociológia vedenia sa orientovala jednak na epistemologické otázky, jednak na empirický výskum dejín mysle-

⁹ Pozri ([5], 372 – 374).

¹⁰ Český preklad z pera Jiřího Svobodu a s doslovom Radima Marada vydalo v roku 1999 Centrum pro studium demokracie a kultury v Brne.

nia. Nanovo ju definovať znamená, že ústredným terénom sociológie vedenia nemá byť teoretické myslenie, systematizované formácie ideí, svetonázory, ucelené doktríny, ale všetko to, čo sa v spoločnosti v danom čase a v danej situácii za vedenie, poznanie pokladá. Sociológia vedenia sa tak dostáva do ohniska sociologickej teórie. Berger a Luckmann ostávajú verní jednak Durkheimovmu odkazu (chápanie sociálnych faktov ako vecí), jednak Weberovej téze o subjektívnom význame sociálnej činnosti. Otázka, ktorá ich v tejto súvislosti zaujíma, znie takto: „Jak je možné, že subjektívni významy se stávají objektivními skutečnostmi?“ ([1], 24). V koncepcii utvárania reality sa vychádza z fenoménu každodennosti, jeho štruktúry ako predmetu sociologického bádania. Realita každodennosti ako usporiadaná realita je organizovaná okolo osi teraz a tu, ktorá sa vyznačuje naliehavosťou a imperatívnosťou. Svet sa skladá z rozmanitých realít, medzi ktorými má privilegované miesto každodenná realita. „Ve srovnání s realitou každodenního života se ostatní reality zdají být jako vyhraněné oblasti významu, ostrůvky v nadřazené realitě, jež se vyznačují úzce vymezenými významy a druhy zkušeností“ ([1], 31). Veľkú pozornosť autori venujú časovej štruktúre každodennosti, hoci konštatujú sociálnu dimenziu aj u fyzikálneho priestoru. Podľa časovej štruktúry každodennosti plánujem a organizujem svoj život; je to donucovací intersubjektívny nástroj. Rozličné empirické úrovne temporality (fyzikálny a biologický čas organizmu sú koordinované prostredníctvom sociálneho času.). Funkcia jazyka, distribúcia vedenia, relevantnosť ako charakteristika vedenia, sociálna interakcia a jej druhy sa podrobne opisujú a charakterizujú ako spôsoby produkcie sociálnej reality.

IX. Pojem inštitúcie v zrkadle sociológie poznania. Neuralgickým bodom tejto verzie sociológie poznania je pojem a fenomén inštitúcie, pričom inštitúcia sa chápe v intenciách antropologizmu veľmi široko a zahnuje celé spektrum javov, akými sú napríklad pozdrav, manželstvo, hra, štát, postupy a metódy a pod. Berger a Luckmann očividne nadväzujú na A. Gehlena a i. (napríklad na H. Plessnera), na predpoklad o biologickej nedostatočnosti človeka ako biologického druhu, ktorá nestačí na formovanie, stabilizáciu a reprodukciu sociálneho poriadku. Ten sa formuje na základe inštitucionalizácie a inštitúcií. Práve inštitúcie, ktoré majú svoje vlastné dejiny, regulujú, usmerňujú a kontrolujú činnosť a správanie ľudí. V spojitosti s procesom inštitucionalizácie, s jej vznikom a funkciou sa rozoberajú pojem a prejavy habitualizácie (t. j. opakovanie činnosti a ustálenie najefektívnejšieho postupu, obmedzenie variety možností). Procesy habitualizácie sa týkajú tak jedinca, ako aj sociálnych aktérov a sociálnych interakcií. Inými slovami, inštitucionalizácia je sprevádzaná typizáciou habitualizovaných činností ([1], 58). Svet inštitúcií je najmä nespochybniteľnou objektívnou realitou, ktorá je však spätá s človekom; napokon, je to jeho výtvor a udržuje sa jeho činnosťou. Externalizácia, objektívizácia a internalizácia sú rozhodujúcimi aspektmi vytvárania, konštruovania a prežívania sociálneho sveta. Prirodzene, táto sekvencia nie je temporálne rozfázovaná, ale ide skôr o logické vydelenie jednotlivých segmentov, konštruktov. V nadväznosti na charakteristiky sociálneho sveta ako objektívnej reality Berger a Luckmann analyzujú problémy, akými sú jazyk, sedimentácia a tradícia, legitimizácia inštitúcií, pričom sa zdôrazňuje, že objektívizované významy sociálnych činností sa chápu ako vedenie a ako také sa trajú a odovzdávajú ďalej. Osobitnú pozornosť venujú rolám, ktoré vznikajú, len čo sa začne kumulovať nejaké vedenie obsahujúce vzájomnú typizáciu správania. Roly plnia

funkciu reprezentácie inštitucionálneho poriadku, pričom reprezentácia je podvojná; plnenie istej roly je jej reprezentáciou a rola reprezentuje celú inštitucionálnu sieť správania. K deskripciam a analýzam spoločnosti ako objektívnej reality pristupujú aj rozborly relevancie ako podstatnej charakteristiky rol, keďže fond vedenia istej spoločnosti sa utvára v závislosti od toho, čo je relevantné ako spoločné, a čo len pre isté roly. „Vzťah medzi rolami a vedomím je proto možno analyzovať z dvoch úhlů pohľadu. Z pohľadu inštitucionálneho rádu sa role jeví jako inštitucionální reprezentace a jako zprostředkovatelé inštitucionálně objektivovaných souborů vědění. Z pohľadu jednotlivých rol zjistíme, že každá role s sebou nese příslušné sociálně definované vědění“ ([1], 80). Význam analýzy rolí pre sociológiu spočíva v tom, že odkrýva súvislosť medzi makroskopickými svetmi významov objektivizovaných v spoločnosti a spôsobmi, ako sa tieto svety javia jedincovi ako subjektívne reálne. Spomenuté vlastnosti a znaky inštitucionalizácie pokladajú autori za konštanty a prechádzajú k skúmaniu rozsahu inštitucionalizácie, k faktorom, ktoré tento rozsah stanovujú, k vzájomnému vzťahu inštitúcií na úrovni ich funkcie a významu. Napokon tematizujú aj otázku zvecnenia, t. j. chápanie inštitucionálneho poriadku, resp. jeho časti ako mimoľudskej skutočnosti. Upozorňujú aj na momenty, ktoré rušia zvecňujúce tendencie teoretického myslenia (zrútenie inštitucionálneho poriadku, kontakt dovtedy izolovaných spoločenstiev, hraničné situácie v spoločnosti). Veľký priestor je venovaný aj skúmaniu legitimizácie, jej funkcii, najmä s dôrazom na vznik symbolických svetov, ktoré vznikajú v procesoch objektivizácie, sedimentácie a kumulácie vedenia, ďalej pojmovým aparátom a sociálnej organizácii zabezpečujúcej udržiavanie symbolického sveta. Je príznačné, že otázka sociálnej podmienenosti a legitimizačnej funkcie sa neskúma z pozície systematizovaných a teoretických sústav, napríklad konzistentných ideológií alebo dominantných štýlov myslenia, ale skôr na základe difúzneho, rozptýleného, neartikulovaného, vágneho vedenia, ktoré však v rozhodujúcej miere usmerňuje a kanalizuje naše každodenné správanie a prežívanie.

Väzbu medzi objektivizáciou inštitúcií a subjektívnym osvojovaním si (internalizácia) inštitucionalizovaných foriem správania a konania autori chápu ako výraz spoločnosti v zmysle subjektívnej reality. V tejto súvislosti sa rozoberajú otázky základných štruktúr skúsenosti z ontogenetického pohľadu a opisujú sa také inštitúcie ako jazyk a osobnosť: prvý ako nástroj socializácie a druhý ako predmet socializácie, ďalej procesy primárnej a sekundárnej socializácie, alternatívne definície realít sociálneho sveta. Tematizuje sa problematika spätá so socializačným procesom na úrovni konštrukcie sociálnych identít, sebainterpretačných praktík, možnosti redefinície významov inštitúcií a mechanizmov s tým spojených, najmä v zmysle symbolického interakcionizmu, ruka v ruke s tzv. historickou sociológiou. Berger a Luckmann argumentujú, že inštitucionalizácii v spoločnosti sú podrobené aj niektoré relevantné biologické charakteristiky, biorytmy, cyklus spánku a bdenia, metabolizmus a sexualita. Z ontogenetického pohľadu sa každý jedinec rodí do už sformovaného sveta, do inštitucionalizovaného sveta, v ktorom rodina a sociálne roly rodičov predstavujú prvý stret so zákazmi a obmedzeniami, ale aj s možnosťou voľby. Odpor a istota, to sú prvé skúsenosti so svetom inštitúcií. Dávajú človeku pocítiť existenčnú závislosť, ktorej sa nikdy nezbaví, hoci môže prežívať, a hlavne interpretovať rozlične. Práve prostredníctvom inštitúcií človek vníma svet ako usporiadanú realitu, pričom pravidelnosť sa potom stáva zdrojom významu. Napríklad určité telesné pohyby sa chápu ako gestá až na základe skúsenosti zhodných alebo analogických okol-

ností miesta, času predošlej udalosti, následnej reakcie, teda toho, čo fenomenológia nazýva štruktúrami relevancie. Porozumieť svetu, identifikovať významy a zmysel, určovať isté štruktúry a ich prejavy, napríklad rodičovstvo, vyučovanie, módu, pozdrav, zvädzanie, vlastenectvo atď., značí, že sa vieme vo svete orientovať, interpretovať zmyslovo prístupné prejavy aj iných ľudí, čo značí, že sme v ňom doma. Schopnosť interpretácie je kľúčová sociálna zručnosť, ktorá supluje pudovú nedostatočnosť a zakrpatenosť inštitútov. Anticipácia konania a správania, jeho stabilita, jeho význam sú determinované zhodou interpretácií a ustálením významu činnosti alebo jej výsledkov. V tomto zmysle zohrávajú nezastupiteľnú úlohu jazyk a osobnosť. Prirodzene, interpretácia prebieha už na predreflexívnej úrovni, lebo nemôžeme zakaždým vyhodnocovať zámery, intencie nášho konania alebo činnosti iných. Meradlom úspešnosti socializácie je preto schopnosť automatického vyhodnocovania okolností, v ktorých sa nachádzame. Inštitúcie sú výtvorom ľudí, jestvujú a udržujú sa len prostredníctvom konania individuí. Prirodzene, stabilita tohto sveta, náš prirodzený svet každodennosti, jeho stabilný poriadok závisí od interpretačných aktivít a jeho zraniteľnosť sa prejaví okamžite, len čo sa naše očakávania nenaplnia. To, čo narúša našu dôveru v stabilitu inštitucionalizovaného sveta, to, ktoré odchýlky ešte tolerujeme, a čo už sa vymyká prípustným limitom, je tiež sociálne a historicky konštruované. Aj pre tieto vybočenia z normálu máme príslušné interpretačné rámce a konštrukty, napríklad neslušné, bláznivé, extravagancia, deviácia, neskúsenosť, anomické správanie, a i., ktoré pomáhajú takéto skúsenosti a zážitky spracovať a stabilizovať naše prežívanie reality. Lenže sú aj kolízie, ktoré sa tomuto spracovaniu vymykajú a týkajú sa napríklad identity, lebo tá nám nie je daná kontemplatívne, ale ako varieta možností a schopností konať istým spôsobom. Zamýšľané aj nezamýšľané dôsledky konania a nedorozumenia v komunikácii signalizujú, že symbióza so sociálnym prostredím je vcelku krehká a že pevnosť a kompaktnosť ľudského sveta spočíva na spoločných presvedčeniach a na viere v realitu jeho inštitúcií. To však umožňuje nielen omyly, chybné interpretačné výkony, ale aj reinterpretácie, napríklad posuny v sociálnych rolách rodičovstva, ktoré najmä za posledné desaťročia dvadsiateho storočia prešli a ešte stále prechádzajú významnými zmenami.

Práve naša prítomnosť je konfrontovaná s nárokmi a požiadavkami na redefinície niektorých kľúčových inštitúcií, napríklad demokracie, občianstva, manželstva, vládnutia, sociálnej istoty a dôvery, privátneho a verejného. Roly matky, občana, policajta, manažéra, akademika a i. podliehajú sporom o definície v inštitucionálnom kontexte, ktorý reprezentujú rodina, škola, štát. Realita je viacúrovňová, s čím korešponduje legitimizačný stupeň druhého rádu. Schémami sú v tomto prípade idea univerzálnosti ľudských práv, idea spravodlivosti a jej distributívny alebo vyrovnávajúci výklad, idey férovosti, emancipácie, pokroku, autenticity, trvalo udržateľného rozvoja a pod. Ide o sociálne roly a inštitucionálne kontexty odvodené zo spomenutých symbolických schém. Miera rastu organizačnej pružnosti inštitúcií umožnila presun od násilných konfliktov k formalizovaným riešeniam kolízií, k hlasovacím procedúram, k diskurzívnemu riešeniu. Práve niektoré spomedzi tzv. nových sociálnych hnutí, akými sú feminizmus a environmentalistické prúdy, sú paradigmatickými príkladmi, ktoré pôsobia na tomto základe. Nemajú ambíciu jestvujúce inštitúcie zničiť, ale chcú redefinovať roly, ich kontexty a reinterpretovať príslušné legitimizačné symbolické rámce. Právom a nárokom človeka má byť to, aby ho vnímali, akceptovali a uznávali podľa súradníc, ktoré on sám prijíma. Že to nie je práve

jednoduchý proces, to ilustrujú napríklad v súčasnosti emotívne zápasy o uznanie partnerstva homosexuálov za manželský zväzok aj na úrovni legality.

X. Význam sociálneho konštruktivismu. Prirodzene, spory o sociálne definície reality nemôže rozhodnúť sociálny konštruktivismus ani nijaká sociálna veda. Moc a záujem sú síce konštruktmi a možno ich interpretovať ako prijateľné, alebo neprijateľné, hoci sociológia nedokáže povedať, že isté inštitúcie eliminujúce konflikty utvárajú zároveň podmienky pre lepší, hodnotenejší život. Hoci pojem inštitúcie v sociálnom konštruktivizme alebo, ak akceptujeme terminológiu Delantyho, konštrukcionizme, sa uspokojuje s antropologickým zakotvením a ponecháva bokom etický rozmer, ide o reflexiu modernej skúsenosti umožňujúcej analýzu mechanizmov a stratégií, ktorými sa udržuje viera v stabilitu inštitúcií, ale zároveň upozorňuje na jeho inherentnú premenlivosť.

Je evidentné, že konštruktivismus Bergera a Luckmanna spája symbolický interakcionizmus s fenomenologickou sociológiou. Napokon, v závere sa *expressis verbis* vyhlasuje, že autori odmietajú funkcionalizmus a reifikačné tendencie súdobej sociológie, bazirujúcej na psychologizme a sociologizme. Vyslovujú sa za dialóg sociológie s filozofiou, psychológiou, historiografiou, pričom opakovane vyzdvihujú sociológiu jazyka a náboženstva a Maussovu ideu „totálneho sociálneho faktu“.

Pre historickú presnosť však treba poznamenať, že ambícia sformovať výskumnú paradigmu a program sociologického skúmania sa nenaplnila, a to aj napriek afinitám medzi historicky neskoršími diskurzmi o sociálnej distribúcii vedenia alebo o inštitucionalizácii, lebo tieto sa napájali skôr zo zdrojov mimosociologických (napríklad foucaultovské analýzy). Táto práca však stojí na počiatku posunu sociologických úvah a bádání v prospech analýzy mechanizmov symbolickej konštrukcie sveta, pričom pri symbolickej legitimizácii sociálneho sveta sa venovala mimoriadna pozornosť jazyku, náboženstvu a vede. Človek žije v skutočnosti, vo svete, ktorý je jeho výtvorom, konštruktom, ale v tomto sebakonštruovaní a sebautváraní ostáva niečo navyše, čo presahuje konštrukciu, a tak socializácia nechráni človeka pred jeho vlastnými výtvormi, ktoré začínajú žiť nezávislým životom, a tak čelíme ustavičnému riziku a hrozbe odcudzenia a zvecnenia.

LITERATÚRA

- [1] BERGER, L. P. – LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK 1999.
- [2] BOHMAN, J.: *New Philosophy of Social Science*. Cambridge, UK: Polity Press, Blackwell Publishers 1994, paperback.
- [3] BROWN R. J.: Social Factors in Science. In: *A Companion to the Philosophy of Science*. Ed. by W. H. Newton-Smith. Blackwell Publishers 2000, pp. 442 – 450.
- [4] DELANTY, G.: *Modernity and Postmodernity*. SAGE Publications 2000.
- [5] DELANTY, G. – STRYDOM, P.: *Philosophies of Social Science*. Maidenhead – Philadelphia: Open University Press 2003.
- [6] FULLER, S.: *Philosophy of Science and Its Discontents*. Second edition. New York – London: The Guilford Press 1993.
- [7] FULLER, S.: The project of social epistemology and the elusive problem of knowledge in contemporary society. In: ([4], 428 – 435).
- [8] GIDDENS, A.: *Důsledky modernity*. Praha: SLON 1998.

- [9] GOODMAN, N.: Slová, díla, světy. In: *Obrat k jazyku: druhé kolo. Quine, Sellars, Goodman, Davidson, Rorty, Putnam*. Ed. J. Peregrin. Praha: Filozofia Nakladatelství filosofického ústavu AV ČR 1998, s.129 – 146.
- [10] HACKING, I.: What is social construction? The teenagy pregnancy example.
- [11] LATOUR, B.: *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava: Kalligram 2003.
- [12] KNORR-CETINA, K.: *Strong Constructivism*. In: *Social Studies of Science*, 23, pp. 555 – 563.
- [13] NEURATH, O.: Protokolárne vety. In: *Logický pozitivizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia*. Eds. Mihina, F., Sedová, T. Zouhar, M. Bratislava: IRIS 2006.
- [14] SOKAL, A. – BRICMONT, J.: *Intellectual Impostures*. Profile Books, Ltd. 1999.
- [15] SCHWANDT, THOMAS, A.: Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry. In: *Handbook of Qualitative Research*. Editors Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln: SAGE Publications 1994, pp.118 – 137.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6137/26.

prof. PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR